

МОДЕЛЬ ВІДНОСИН ВЛАДИ І МАСМЕДІА В УКРАЇНІ

THE MODEL OF RELATIONSHIPS OF THE GOVERNMENT AND THE MEDIA IN UKRAINE

Яковенко Ю.Л.,

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стаття присвячена дослідженню моделі взаємодії засобів масової інформації та органів державної влади в Україні. Моделі такої взаємодії залежать від політичного режиму, нормативно-правової бази, державної інформаційної політики, наявності чи відсутності суспільних медіа, професіоналізму та статусу журналістів, стану свободи слова та багатьох інших факторів. В сучасній Україні відбувається вдосконалення законодавства у відповідності з міжнародними стандартами, реформування різних галузей суспільного життя. Ці зміни в останні роки є особливо динамічними, оскільки входження нашої країни до Європейського Союзу вимагає досягнення відповідності Копенгагенським критеріям. Вимоги ЄС стосуються демократизації суспільного життя, ефективного захисту прав і свобод громадян, стабільності економічної та політичної. Ці зміни напругу впливають на модель взаємодії ЗМІ та влади, яка теж трансформується, отже, визначення цієї моделі є актуальним питанням.

У статті пропонується на розгляд дві класифікації моделей, які не вичерпують реально існуючі моделі в світі, але систематизують це різноманіття на основі обраних критеріїв (політичний паралелізм, втручання держави у діяльність ЗМІ, наявність цензури, професіоналізм журналістів та інші).

У статті аналізується стан свободи слова в Україні на матеріалах міжнародної організації «Репортери без кордонів», національна інформаційна політика, міжнародні та вітчизняні нормативні акти у сфері права на інформацію. Зазначається, що існує ряд негативних явищ у національній медіасфері, пов'язаних із олігархізацією ЗМІ та тиском на журналістів з боку держави, політичних чи фінансових груп. Підкреслюється, що модель взаємодії масмедіа та органів влади у нашій державі знаходиться на стадії переходу, трансформації відповідно до вимог євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу. Україна поступово долає залишки тоталітарної системи, рухаючись від моделі поляризованого плюралізму в бік моделі демократичного корпоративізму. Пандемія та повномасштабне вторгнення РФ ускладнили роботу журналістів на території нашої держави.

Ключові слова: масмедіа, засоби масової інформації (ЗМІ), держава, влада, органи державної влади, модель взаємодії, інформація, інформаційна політика.

The article is devoted to the study of the model of interaction between mass media and state authorities in Ukraine. Models of this interaction depend on the political regime, legal framework, state information policy, presence or absence of public media, professionalism and status of journalists, state of freedom of speech and many other factors. In modern Ukraine, legislation is being improved in accordance with international standards, and various sectors of social life are being reformed. These changes in recent years are particularly dynamic. Our country's entry into the European Union requires compliance with the Copenhagen criteria. The requirements of the EU relate to the democratization of public life, effective protection of the rights and freedoms of citizens, economic and political stability. These changes directly affect the model of interaction between the mass media and the government, which is also being transformed. The definition of this model is a topical issue. The article proposes two classifications of models for consideration, which do not exhaust the actual existing models in the world, but systematize this diversity based on selected criteria (political parallelism, state intervention in media activities, presence of censorship, professionalism of journalists, and others). The article analyzes the state and evolution of freedom of speech in Ukraine based on the materials of the international organization "Reporters without Borders". A review of international and national normative acts in the field of the right to information, national information policy was carried out. It is noted that there are a number of negative phenomena in the national media sphere related to the oligarchization of mass media and pressure on journalists from the state, political or financial groups. The article emphasizes that the model of interaction between mass media and authorities in our country is at the stage of transition, transformation in accordance with the requirements of the European integration foreign policy course. Ukraine is gradually overcoming the remnants of the totalitarian system, moving from the model of polarized pluralism to the model of democratic corporatism. The pandemic and the full-scale invasion of the Russian Federation made it difficult for journalists to work on the territory of our country.

Key words: mass media (mass media), state, power, state authorities, interaction model, information, information policy.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації в сучасних країнах називають «четвертою владою», «охоронцем або правою рукою демократії». Телебачення, газети та журнали, радіо, Інтернет-портали грають важливу роль у формуванні думок та розвитку громадської думки. Політичні діячі є публічними персонами і знаходяться

постійно під прицілом камер та мікрофонів, повинні відповідати на незручні питання, пояснювати свої рішення та дії. Опоненти використовують інформацію зі ЗМІ у своїх цілях. Кожен політик стає об'єктом пародій, карикатур та мемів. Голосні скандали в засобах масової інформації стають причиною відмови політика від посади та припинення

його кар'єри. Тому ЗМІ в сучасних умовах стали впливовою силою, в тому числі, в сфері політики та суспільних відносин. І цю силу в сучасних умовах слід використовувати на користь суспільству та державі. Тому питання якісної інформаційної політики та шляхів побудови ефективної взаємодії між засобами масової інформації та органами державної влади є актуальними. Україна обрала демократичний вектор розвитку, який передбачає захист прав і свобод громадянина, законність і порядок, єднання і толерантність, громадянську активність і рівність. Всі складові політичної та суспільної системи мають рухатись в цьому напрямку злагоджено та впевнено.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Взаємодія ЗМІ та влади є досить давнім об'єктом наукового дослідження. Аналізується ця проблема з точки зору соціології, політології, права, з позиції журналістики. Дослідників цікавлять засади державної інформаційної політики, особливості політичної реклами у ЗМІ, вплив масмедіа на політичні явища та процеси, права та відповідальність журналістів.

При цьому взаємодія ЗМІ та органів влади є процесом динамічним, складним та багатоаспектним, який залежить від ряду факторів, в першу чергу, політичного, юридичного характеру. Отже, і дослідження моделі такої взаємодії, тенденції її розвитку залишається актуальним питання в науковому середовищі.

Постановка завдання. Проаналізувати модель взаємодії масмедіа та органів державної влади в Україні, визначити місце та роль медіа в державі та суспільстві в контексті євроінтеграційних процесів. Для досягнення поставленої мети потрібно ознайомитись з класифікацією моделей взаємодії ЗМІ та влади, розглянути моделі такої взаємодії в країнах ЄС, вивчити національні та міжнародні нормативні акти в галузі захисту права на інформацію, провести порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЗМІ стали невід'ємною частиною громадського та політичного життя. Вони тісно співпрацюють з органами влади. Взаємодія масмедіа та органів державної влади передбачає узгоджену діяльність, наявність спільної мети, виконання своїх обов'язків професійно, на високому рівні, забезпечення високої якості форм роботи та співпраці. Це розглядається як шлях оновлення, модернізації, вдосконалення обох учасників такої взаємодії. Оскільки не завжди вона передбачає повне співпадіння в оцінці окремих явищ або результатів прийнятих рішень та дій. Іноді розбіжності можуть призводити і до «боротьби» [1, с. 21].

ЗМІ стали одним з важливих засобів соціалізації особистості, каналом, через який передається інформація, щоб потім бути переробленою відповідно до рівня знань та культури, кола інтересів

та системи цінностей. Крім того, засоби масової інформації можна розглядати як трансформаційний ресурс, оскільки їх вплив на процеси управління різними галузями суспільного життя в сучасних умовах значно посилюється [1, с. 22]. Важливим управлінським ресурсом є володіння інформацією та вміння її ефективно використовувати. Цей ресурс дозволяє економити інші ресурси [1, с. 23].

Свобода слова є показником високої правової та загальної культури, міцності демократичних засад в державі, верховенства права. Тому в усіх міжнародних стандартах з прав людини закріплено право на вираження своїх поглядів.

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини (1950 р.), ратифікованої Верховною Радою у 1997 р., проголошує право кожного на свободу вираження поглядів, тобто дотримуватись них, одержувати та передавати інформацію незалежно від кордонів та без втручання органів влади. Стаття не перешкоджає практиці ліцензування діяльності ЗМІ, обмежень та санкцій в інтересах національної політики, територіальної цілісності, громадської безпеки, з метою запобігання правопорушенням чи розголошуванню конфіденційної інформації, для охорони здоров'я чи моралі, захисту репутації тощо. Обмеження повинні бути частиною законодавства країни та відповідати потребам демократії [2].

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р., набув чинності 1976 р.) в цілому копіює положення Конвенції про захист прав людини [3].

Законодавча база в галузі захисту права на інформацію розвивалась завдяки практиці Європейського Суду з прав людини. Перша справа – «Леандер проти Швеції», 1987 р. За рішенням суду, на державу не покладалось зобов'язання забезпечувати доступ до інформації [4, с. 4].

Подальша практика поширила дію Статті 10 Конвенції на публічну інформацію. Рішення у справі «Угорський Гельсінський комітет проти Угорщини» виокремило 4 критерії, обмеження яких може розцінюватись як втручання в реалізацію свободи вираження поглядів: мета запитувача; природа інформації; роль запитувача; чи готова запитувана інформація [4, с. 5].

У справі «Студіо Моніторі» проти Грузії» стороною виступила неурядова організація «Студіо Моніторі», засновницею якої є журналістка та яка займалась журналістськими розслідуваннями. Організація відправила запит до районного суду з вимогою надати матеріали кримінальної справи. Суд відмовив. Європейський суд звернув увагу позивача на необхідність вказання конкретної мети запиту, а також можливість проведення журналістських розслідувань без запитуваної інформації [4, с. 20–23].

У Статті 11 Хартії Європейського Союзу про основоположні права також проголошуються свобода вираження поглядів та свобода інформації, плюралізм ЗМІ [5].

Конституція України у статті 34 кожному громадянину гарантує право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово чи в інший спосіб. Обмеження прав можливе задля захисту інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я населення, репутації та прав інших людей, підтримання авторитету правосуддя, запобігання розголошенню конфіденційної інформації [6].

Право на інформацію в Україні регулюється рядом нормативно-правових актів, в тому числі, Законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян». Закон України «Про інформацію» регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [7]. Закон України «Про звернення громадян» впорядковує практичну реалізацію громадянами України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до статуту пропозиції щодо поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів [8]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес [9]. У 2023 р. в нашій країні вступив у дію новий Закон «Про медіа», який регулює діяльність у сфері медіа на принципах прозорості, справедливості, неупередженості, стимулювання конкуренції, рівноправності та рівності медіа та визначає правовий статус, порядок формування, діяльності та повноваження Національної ради з питань телебачення і радіомовлення [10]. Прийняття цього ЗУ є виконанням однієї з вимог для вступу нашої держави до ЄС.

ЗУ «Про інформацію» визначає інформаційну політику як сукупність напрямів та способів діяльності з одержання, використання, поширення та зберігання інформації [7; 1, с. 23]. Основні напрямки сучасної інформаційної політики України: дотримання свободи слова і друку; безперешкодний доступ громадян до інформації; політичний плюралізм; недопущення цензури та перешкоджання роботі журналістів; створення конкурентоспроможного якісного інформаційного продукту з метою органічного входження українського інформаційного простору до європейського та світового [11, с. 134].

Для проведення ефективної державної інформаційної політики в Україні дослідники звертають увагу на необхідність:

- оптимізувати управління національною державною політикою;
- не допускати монополізму окремих національних суб'єктів інформаційного простору;
- створити суспільне мовлення як невід'ємну умову та складову громадянського суспільства та демократичної держави;
- вдосконалювати законодавчу базу відповідно до європейських стандартів, оскільки і новий ЗУ «Про медіа» викликає дискусії;
- сприяти впровадженню прозорої редакційної політики та політики саморегуляції;
- забезпечувати ефективний та дієвий захист авторського права та права інтелектуальної власності [11, с. 135].

Нормативні акти, державна інформаційна політика та усталені традиції визначають модель взаємовідносин засобів масової інформації з органами державної влади. Наукова думка пропонує декілька підходів до типології цих моделей. Американці дослідники Ф. Зіберт, Т. Петерсон та В. Шрам запропонували чотири моделі взаємодії ЗМІ та влади. Перша модель – тоталітарна, де масмедіа підлягає жорсткому контролю з боку правлячої партії. Форма власності – державна. Медіа пропагують цінності такого суспільства, захищають існуючий лад. Таку модель практикували більшовики в СРСР, націонал-соціалісти в Німеччині в 1930-40-х роках. Друга модель – авторитарна; в ній преса служить уряду та допомагає виправдати авторитарний режим і стабілізувати ситуацію в країні. ЗМІ є частіше власністю держави. Третя модель – ліберальна. ЗМІ розважають, інформують, обмежують владу, конкурують між собою, виступають партнерами у дискусії; цензура відсутня. Четверта модель – соціально-відповідальна. Ключовим суб'єктом громадського життя виступає громадянське суспільство. Мета масмедіа – інформувати, розважати, переводити соціальний конфлікт у бік дискусії [12; 13].

Дослідники Д. Галлін та П. Манчіні запропонували іншу класифікацію моделей взаємодії ЗМІ та влади, взявши за основні критерії ступені розвитку медіаринків, преси, політичного паралелізму, розвитку журналістської професіоналізації, втручання держави у діяльність ЗМІ. Перша модель – модель поляризованого плюралізму. Для неї характерні низький рівень тиражів газет, низька професіоналізація медіаспільноти, високий ступінь залежності ЗМІ від політичних та промислово-фінансових груп. Друга модель – модель демократичного корпоративізму. Вона передбачає високий розвиток усіх критеріїв, а стабільні соціальні групи-корпорації виконують вирішальну роль в діяльності ЗМІ. Третя модель – ліберальна. Середній рівень тиражів газет, високий рівень журналістської професіоналізації, низькі рівні політичного паралелізму та втручання держави у справи ЗМІ [13].

У демократичних режимах взаємодія влади та ЗМІ базується на механізмі тісного зв'язку із громадськістю та наданні інформаційних послуг населенню. Повнота та якість інформації, яка використовується для прийняття рішень, визначає справедливість та дієвість прийнятих рішень. ЗМІ є однією зі складових демократичного світобачення [14, с. 116]. Масмедіа в демократичних країнах мають бути незалежними від еліт, представляти широкий спектр думок та мати можливість критикувати дії уряду. Громадські дебати, публікація думок незалежних експертів в газетах та їх участь у телешоу, політично коректні обговорення в соціальних мережах сприяють покращенню якості рішень, які приймаються політиками. Журналісти мобілізують людей брати участь в громадській діяльності: благодійних марафонах на підтримку людей з інвалідністю, підписанні петицій, акціях солідарності та інш. Цензура заборонена в більшості країн світу. Авторитарні політики виправдовують цензуру потребами безпеки, боротьбою з екстремізмом, охороною державної таємниці. Однак нерідко ці обмеження викликані потребою сховати факти корупційних схем. Втручання в роботу ЗМІ, цензура на телебаченні та переслідування людей є не тільки порушенням громадянських та політичних свобод, але фактором дестабілізації політичного процесу.

Україна відноситься до перехідних моделей взаємодії влади та масмедіа. За класифікацією Ф. Зібберта, Т. Петерсона та В. Шрама Україна, знаходячись у складі СРСР, мала тоталітарну модель, з початком незалежності почалось поступове трансформування моделі взаємодії ЗМІ та влади, яке триває і досі. За класифікацією Д. Галліна та П. Манчкіні в нашій країні склалась модель поляризованого плюралізму. Однак склалась передумови до вдосконалення вітчизняної моделі взаємодії ЗМІ та влади.

Масмедіа в сучасній Україні все більше залучають громадськість до обговорення актуальних проблем, організують безпосередні зустрічі громадян з політиками, представниками громадських організацій, державних органів, політичних партій [15, с. 241]. Органи влади використовують ЗМІ для інформування населення про прийняті рішення та діяльність, організують дискусії стосовно державних проєктів чи концепцій. Сучасні інформаційні технології, можливості Інтернет-мережі прискорюють обмін інформацією на національному та міжнародному рівнях [15, с. 242]. Україна активно включається в глобалізаційні процеси, що викликає глибокі зміни в усіх сферах життя. Змінюється навколишнє середовище – змінюється і людина, оскільки у настільки широкому інформаційному просторі може орієнтуватись лише критично мисляча та активна особистість.

Важливим аспектом ефективної взаємодії ЗМІ та держави є законодавство, яке регулює права

та обов'язки журналістів. В Україні законодавча база ґрунтується на демократичних засадах, хоча і потребує вдосконалення [15, с. 247].

Українські журналісти зазначають наявність залежності масмедіа від бізнесу та тиск з боку політичних органів та олігархів. Інформаційна політика формується в залежності від інтересів тієї чи іншої фінансової або політичної групи, що веде до маніпуляцій. Інформаційне поле деформується, не відповідає реальному стану громадської думки. Щоб покращити ситуацію, фахівці радять створити громадське мовлення, незалежне від держави чи олігархату, уникати монополізації у медіа-просторі, транслювати демократичні цінності та побудувати соціально-відповідальну модель взаємодії ЗМІ та влади [12].

Для громадян ЗМІ є важливим джерелом інформації про події та процеси в державі. Відбувається формування ціннісних орієнтацій як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Специфіка ЗМІ полягає в тому, що вони одночасно є продуктом громадської думки та силою, що її формує [14, с. 116]. В ідеалі масмедіа повинні бути ланкою, яка з'єднує державу з громадянським суспільством. Якщо вони виражають думку інститутів демократії, підносять громадянське суспільство над державою, то можна говорити про розвинену демократію [14, с. 117].

В Україні ЗМІ часто залучаються до політичної боротьби між різними політичними силами, політична комунікація набуває суперечливого характеру, що призводить до дезінтеграції суспільства. Частина масмедіа знаходиться під державним контролем, що робить їх ставлення до влади необ'єктивним. Інша частина належить окремим особам та політичним силам, що також впливає на якість інформаційної продукції [14, с. 117]. Це впливає негативно на свободу слова в Україні.

Міжнародна неурядова організація «Репортери без кордонів» щорічно випускають Всесвітній індекс свободи преси [16]. У ньому проаналізовано 180 країн за індикаторами свободи слова, незалежності газет та телеканалів, цензурі в Інтернеті, переслідуванні чи насиллю по відношенню до журналістів та медіаактивістів.

У Всесвітньому індексі свободи преси найкращі позиції у 2023 р. займають Норвегія (перше місце протягом останніх років), Данія, Швеція, Ірландія, Фінляндія. Німеччина займає 21 місце (у 2022 р. – 16). Вважається, що це країна з комфортними умовами для журналістів, хоча і демонструє останнім часом певну нестабільність. Німецьке телебачення та радіо фінансуються за рахунок обов'язкових внесків громадян. Приватні канали та газети отримують прибуток на підписці та рекламі.

180-те, останнє, місце у Всесвітньому індексі свободи преси, що не дивно, вже довгий час займає Північна Корея [16; 17].

Україна на 2022 р. знаходилась на 106 місці, на 2023 р. піднялась на 79 місце. Прогрес пов'язаний із вдосконаленням нормативної бази, прийняттям нового Закону відповідно до вимог ЄС.

Український медіаланшафт різноманітний, але більшість великих каналів та газет належить олігархам та політикам, які використовують ЗМІ як засіб економічної та політичної боротьби. Українські журналісти нерідко стикаються з тиском на роботі. Крім того, довгий час Україна знаходиться в центрі уваги пропагандистів та конспірологів з рф, яких запрошували в якості експертів на телешоу. Відбуваються кібератаки, інформаційні вкиди ворога. Російські канали, інтернет-ресурси заборонені. Незалежні журналісти не можуть працювати на окупованих територіях. Там відсутній доступ громадян до українських друкованих ЗМІ та телеканалів. Існує реальна небезпека для журналістів, які працюють на фронті, кількість загиблих та поранених журналістів зростає. Триває гібридна війна, яка передбачає й війну інформаційну. Атакам піддається телекомунікаційна інфраструктура. Напередодні війни в умовах пандемії та в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну окремі місцеві ЗМІ припинили роботу [16; 17].

Отже, серед причин гальмування в Україні розвитку незалежних ЗМІ можна вказати наступні: економічна залежність від держави, політичних та фінансових груп; низька політична культура; відсутність у журналістів відчуття корпоративної солідарності; відсутність потужного єдиного інформаційного простору [14, с. 118]. В останні роки ми спостерігаємо позитивні зміни в сфері державного

регулювання медіасфери та захисту прав журналістів, які пов'язані із вдосконаленням нормативної бази, реформуванням інших сфер суспільного життя у відповідності до вимог ЄС (боротьба з корупцією, запровадження принципів доброчесності, реформа вищої освіти, т.п.). І демонстрацією цих позитивних зрушень є підвищення позиції України у Всесвітньому індексі свободи слова.

Висновки. Таким чином, очевидно, що масмедіа в сучасних умовах (глобалізація, інтеграція, розвиток інформаційних технологій) займають чільне місце в системі політичних та суспільних інститутів. Вони є каналом обміну інформацією між суспільством і владою. Впливають на громадську думку, громадську свідомість, прийняття політичних рішень, тиснуть на органи влади або співпрацюють з ними, проводять журналістські розслідування. Модель взаємодії масмедіа та влади в Україні можна охарактеризувати як перехідну до ліберальної чи моделі демократичного корпоративізму. На сучасному етапі розвитку України в умовах російсько-української війни становище засобів масової інформації різко погіршилось. Мова йде і про інформаційну війну як частину гібридної війни ХХІ ст., і про ускладнення в роботі журналістів. Проблемою залишається олігархізація ЗМІ. Отже, важливим завданням сьогодення, враховуючи недоліки національної моделі взаємодії ЗМІ та політичних інститутів, є вдосконалення її в бік формування та набуття популярності суспільного телерадіомовлення, незалежного від фінансових, політичних груп, а також підвищення політичної культури та громадянської активності населення, професіоналізму журналістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербицький П. Взаємодія органів державної влади і мас-медіа як категорія науки про соціальні комунікації. *Діалог: медіа студії*. 2016. № 22. С. 17–28. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/104193.pdf>
2. Європейська Конвенція з прав людини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Буртник Х. Правові позиції Європейського Суду з прав людини щодо доступу до публічної інформації: аналітичний огляд. Рада Європи, 2020. 138 с.
5. Хартія ЄС про основоположні права. Центр громадських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
10. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

11. Приступенко Т.О. ЗМІ та влада: право на інформацію. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 101. С. 134–143.
12. Костирев А. Г. Моделі взаємодії політичної та медіа-систем. *Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка*. Серія: Філософія. Політологія. 2002. № 39. С. 131–134. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5372/1/Моделі%20взаємодії%20політичної%20та%20медіа-систем.pdf>
13. Галлін Д., Манчіні П. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / Переклад з англ. О. Насика. К. : Наука, 2008. 320 с. URL: <https://sites.google.com/site/mediasistemy/course01>
14. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 115–118. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/70984>
15. Парубчак І. О. Роль засобів масової інформації у взаємодії органів публічної влади із суспільством на засадах відкритості та прозорості. *Вісник НУЦЗ України*. Серія: Державне управління. Вип. 2 (7). 2018. С. 239–248. URL: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol7\(17\)/31.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol7(17)/31.pdf)
16. Ukraine. Reporters without borders. URL: <https://rsf.org/en/country/ukraine>
17. Кудіна М. «Індекс свободи преси»: Україна погіршила показники на дев'ять позицій. *Інтернет-свобода: Веб ресурс*. 04.05.2022. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/indeks-svobodi-presi-ukrayina-pogirshila-pokazniki-na-devyat-pozicij>